

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.53>

ТЕРМІНОЛОГІЧНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ЗАКОНОДАВСТВА ДЕРЖАВИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Калинюк С.С.,*кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Калинюк С.С. Термінологічно-понятійний апарат законодавства держави: міжнародний та національний аспект.

Вказується, у юридичній науці питання використання юридичної термінології, особливо її уніфікації розглядаються як проблеми мови вітчизняного законодавства. Проблема слабкої вивченості мови законодавства полягає в тому, що юристи-розробники законопроектів повною мірою не застосовують правила лінгвістики, а лінгвісти, ймовірно, недостатньо часу приділяють дослідженню проблем законодавчої мови як особливого функціонального стилю літературної мови, а також не проводять аналіз законодавчих текстів із мовознавчих позицій.

Визначається, розвиток української мови, її функціонування та вдосконалення безпосередньо пов'язаний з історією формування правових і суспільно-політичних інститутів у тісному зв'язку з міжнародною практикою нормотворення та правозастосування. Після 24 лютого 2022 року у зв'язку повномасштабним вторгненням РФ на територію незалежної України та необхідність якнайшвидшого відновлення територіальної цілісності, українську мову слід активно вживати в усіх сферах суспільного життя. Що стосується політичної, адміністративної та юридичної сфери – то це пряма вказівка чинного законодавства України.

Крім того, в контексті забезпечення єдності правового простору в нашій державі, можемо стверджувати, що юридична термінологія як цілком відкрита система одночасно входить як до термінології міжнародного, так і внутрішньодержавного права, що робить проблему її уніфікації особливо актуальною, в першу чергу, з метою пришвидшення повноправного членства України в ЄС. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми, на наш погляд, сприяло б укладання словників сучасних юридичних термінів з (тлумачних дво- чи багатомовних) основною метою яких було б надання практичної допомоги фахівцям і науковим працівникам, які займаються правозастосовчою діяльністю як на національному так і на міжнародному рівнях, працюють з міжнародно-правовими актами, викладачам та студентам вузів, а також широкому колу читачів, оскільки більшість таких термінів (в першу чергу мова іде про тер-

мінологічну базу у галузі прав людини) належать до тих правничих термінів, які найчастіше використовуються людьми в повсякденному житті і є спільними для людей цілого світу.

Ключові слова: юридична мова, понятійно-категоріальний апарат, нормативно-правовий акт, законотворчість, міжнародно-правові стандарти.

Kalynyuk S.S. Terminological and conceptual apparatus of state legislation: international and national aspect.

It is indicated that in legal science, the issue of the use of legal terminology, especially its unification, is considered as a problem of the language of domestic legislation. The problem of weak study of the language of legislation lies in the fact that lawyers drafting bills do not fully apply the rules of linguistics, and linguists probably do not devote enough time to researching the problems of legislative language as a special functional style of literary language, and also do not analyze legislative texts from a linguistic standpoint.

It is determined that the development of the Ukrainian language, its functioning and improvement is directly related to the history of the formation of legal and socio-political institutions in close connection with the international practice of rule-making and law enforcement. After February 24, 2022, due to the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of independent Ukraine and the need to restore territorial integrity as soon as possible, the Ukrainian language should be actively used in all spheres of public life. As for the political, administrative and legal spheres, this is a direct indication of the current legislation of Ukraine.

In addition, in the context of ensuring the unity of the legal space in our country, we can state that legal terminology, as a completely open system, simultaneously includes both the terminology of international and domestic law, which makes the problem of its unification particularly urgent, first of all, for the purpose of speeding up full membership of Ukraine in the EU. One of the ways to solve this problem, in our opinion, would be to compile dictionaries of modern legal terms with (interpretive bilingual or multilingual) the main purpose of which would be to provide practical assistance to specialists

and researchers engaged in law enforcement activities both at the national and at international levels, work with international legal acts, teachers and students of universities, as well as a wide range of readers, since most of such terms (primarily we are talking about the terminological base in the field of human rights) belong to those legal terms that are most often used by people in everyday life and are common to people all over the world.

Keywords: legal language, conceptual-categorical apparatus, normative-legal act, law-making, international legal standards.

*«Право є вежею, що збудована мовою»
Хьютон Ч.*

Актуальність теми дослідження. Оскільки міжнародне право має наднаціональний характер, який характеризується тим, що його норми, а отже і понятійно-категоріальний апарат його законодавства, юридична риторика, мають пріоритет щодо норм національного права, понятійно-категоріального апарата внутрішнього законодавства та його юридичної риторики. Тому саме юридична термінологія – як основа юридичної риторики – стає головним інструментом зближення вітчизняного законодавства, а через нього і права, із законодавством та правом розвинених демократичних країн (в першу чергу - ЄС).

Розвиток міжкультурної комунікації та міжнародних відносин у різних сферах життєдіяльності суспільства, а також юриспруденції вимагає встановлення контактів між представниками різних країн. В результаті між ними виникають відносини, що часто регламентуються правовими документами (наприклад, ними можуть бути державний контракт або проста заявка на одержання вакансії за кордоном). У зв'язку з цим, юридичний переклад сьогодні став одним із найбільш затребуваних видів перекладу. Як і мови будь-якої іншої професійної сфери, мови права властиві свої закономірності та особливості, у тому числі стійкі поєднання юридичної термінології, переклад яких передбачає використання певних методів [1, с. 46].

У предметі нашого дослідження – юридичної термінології – багато чого кристалізується. Фахівці будь-якої спеціальності повинні виявляти увагу до термінознавства, до впорядкування, ясності термінів, але в особливому положенні є саме юриспруденція. Це, в першу чергу, пов'язане з тим, що як і автор законів – законодавець, та його «споживач» – громадяни держави, люди, які по більшій мірі мають юридичної освіти, не володіють термінологічною метамовою. Тим часом право є надто серйозною сферою суспільної свідомості, щоб довірити його лише професіоналам. Це дозволяє судити про право фахівцям, які знаходяться поза власне юридичною професією – політи-

кам, соціологам, журналістам, економістам, філософам, лінгвістам тощо [2, с. 32].

У юридичній науці питання використання юридичної термінології, особливо її уніфікації розглядаються як проблеми мови вітчизняного законодавства. Проблема слабкої вивченості мови законодавства полягає в тому, що юристи-розробники законопроектів повною мірою не застосовують правила лінгвістики, а лінгвісти, ймовірно, недостатньо часу приділяють дослідженню проблем законодавчої мови як особливого функціонального стилю літературної мови, а також не проводять аналіз законодавчих текстів із мовознавчих позицій [3].

Законотворча діяльність є основною, найважливішою частиною правотворчої діяльності, необхідним елементом загальної системи нормотворчого процесу. Аналіз нормативних правових актів свідчить про те, що в ряді випадків загальноправова, міжгалузева та галузева нормативна правова термінологія, що стосується одного і того ж предмета правового регулювання, не уніфікована і відрізняється при цьому від вживаної в інших нормативних правових актах. У законодавчих текстах нерідко вводяться нові поняття-терміни без їх легальних визначень, що призводить до необхідності роз'яснення сенсу терміну, протиріччям, колізіям норм права, що регулюють одні й самі суспільні відносини. Нестабільність термінологічного поля прямо загрожує ефективності нормотворчого процесу. Однією з основних причин виникнення протиріч між правовими актами є не уніфіковане використання нормативної термінології у різних нормативних актах, а часом у тому самому акті [4, с. 6].

В контексті тематики нашого дослідження, звертаємо увагу що на необхідність дослідження юридичної термінології неодноразово звертали увагу сучасні українські та зарубіжні вчені: Д. Белов, В.Гуменяк, Т.Губаєва, С. Хижняк, О. Сербенська, Г. Онуфрієнко, Н. Руколяньська, Ю. Прадід, Н.Артикуца, О. Юрчук, С. Кравченко, М. Громовчук, І. Гумовська, М.Вербенець, Н. Трач, Б. Стецюк, І. Онищук, Л. Чулінда, О. Копиленко, В.Радецька, З. Тростюк, Г. Їжакевич, А. Токарська. І. Кочан, Т. Панько, Г.Мацюк (українське термінознавство); Л. Бесєдіна, Ю. Зайцев, І. Усенко, С. Толста та ін.

Виклад матеріалу дослідження. Безсумнівно, право може бути ефективним регулятором суспільних відносин тільки тоді, коли його внутрішня і зовнішня форми відповідають найвищим стандартам юридичної техніки. Реалізація принципів права, прав і свобод людини і громадянина неможлива без визначеності, ясності та недвозначності правових приписів, у яких закріплюються норми права. Мова нормативно-правових та інших юридичних актів, юридичної науки і практики є одним із важливих показників рівня роз-

виту правової системи суспільства. Держава має бути зацікавлена в юридичній мові, зрозумілій для всіх учасників суспільних відносин, що стане надійним засобом комунікації в процесі правового регулювання, управління і судочинства [5, с. 6].

Єдиний правовий простір забезпечується дією єдиних по суті (соціальному призначенню) правових норм, так як забезпечення єдиних за соціальним призначенням норм права і відповідних умов їх реалізації значно впливає на діяльність держави, в якій виражається її сутнісне значення.

Нормативно-правові акти видаються різними органами держави, тому мають різну юридичну силу й не завжди збігаються за часовим виміром. Іноді між ними виникають суперечності, а постійне збільшення кількості нормативних актів ускладнює їх використання. Проведений нами аналіз законодавчих актів та нормативно-правових документів показує, що одним із пріоритетних напрямів забезпечення єдиного правового простору вбачається уніфікація нормативно-правових актів. При цьому, ефективність закону безпосередньо залежить від рівня уніфікації, яка, у свою чергу, забезпечує його чіткість, суворість і логічність.

Зростаючий інтерес до уніфікації пояснюється багатьма причинами: 1) уніфіковані правові норми як міжнародного, так і національного права у даний час найбільш динамічно розвиваються; 2) у рамках міжнародних організацій йде активна робота з розробки значної кількості нових уніфікованих документів; 3) останнім часом виникли й набули поширення нові форми уніфікації, які потребують дослідження; 4) все більше помітне прагнення від зближення норм, що стосуються окремих видів відносин, перейти до уніфікації масивних комплексів галузей і інститутів [6, с. 404].

Разом із тим уніфікація справляє значний вплив на форму і зміст права, забезпечує єдиний підхід до правового регулювання схожих суспільних відносин, приводить до створення більш досконалого законодавства.

Водночас, на думку О. Кушнарської, уніфікація призначена не лише для оптимізації, упорядкування, стандартизації різних сфер суспільного життя, а й покликана вдосконалювати нормативні тексти шляхом використання й упорядкування вживаної в них термінології [7, с. 59]. Крім того, уніфікація термінології нормативно-правових актів – це не лише прагнення до досягнення єдиного значення терміну або слова й адекватне співвідношення його з терміном, який міститься в інших нормативних актах відповідної галузі, – це насамперед однозначна відповідність, однакове сприйняття й однакове тлумачення юридичної термінології, яка використовується під час оформлення і застосування нормативно-правових актів [6, с. 404].

В контексті вищевказаного, на нашу думку, слід погодитись з Ю. Шемшученком, який вважає

проблему уніфікації юридичної термінології передусім проблемою науковою і висловлює думку про доцільність створення в системі Академії правових наук України спеціального Центру правової термінології, підключивши до його роботи фахівців-мовознавців і юристів, а також про необхідність приділяти серйозну увагу підготовці фахівців у галузі юридичної термінології. Він зазначає, що уніфікація термінології є вихідним пунктом гармонізації законодавства України з європейським правом, без чого важко досягти взаєморозуміння в правовій сфері і вважає, що процес адаптації законодавства слід розпочинати саме з юридичної термінології [8, с. 215].

В контексті вищевказаного, не можна також не відзначити, що нині зростає тенденція до використання юридичних термінів з прав людини не тільки в міжнародних актах, національних законодавствах, у судочинстві, а також і в політиці, управлінні та в інших сферах життя. Терміни з прав людини належать до тих юридичних термінів, які найчастіше використовуються людьми в щоденному житті, оскільки вони зрозумілі, актуальні, мають високий емоційний, навіть риторичний потенціал.

Так, зокрема, за твердженням Ю. Бисаги та М. Палінчака, під юридичною термінологією з прав людини слід розуміти відкриту систему слів та словосполучень, які використовуються в нормах міжнародного та внутрішньодержавного права щодо прав людини та в інших сферах суспільного життя і виражають поняття, які належать до сфери прав людини. На думку вченого, до юридичних термінів з прав людини як і до юридичної термінології в цілому ставиться низка вимог, а саме: 1) використання термінів з чіткою і строго окресленим смислом; 2) використання слів і виразів як правило, у вузькому чи спеціалізованому значенні порівняно з тим, яке вони мають у загальнолітературній мові, а також у їхньому прямому і первинному значенні; 3) відмова від двозначних і багатозначних термінів тощо [9, с. 66].

Аналіз текстів чинної та попередніх Конституцій України, міжнародних актів з прав людини англійською мовою та їх українських перекладів, законів України, що торкаються прав людини, засвідчує, що перед українською термінологією з прав людини стоять ті ж самі проблеми, що й перед правничою термінологією в цілому. З одного боку, терміни з прав людини входять до терміносистеми міжнародного права з іншого – вони є невід'ємною частиною внутрішнього права, а відтак, згідно з Віденською конвенцією про право договорів 1969 р., можуть мати специфічні значення, відмінні від значень, властивих їм у міжнародно-правових актах.

Як вірно стверджують Ю. Бисага та Д. Белов, серед термінологічних проблем впровадження міжнародних термінів з прав людини у законодав-

ство України можна виділити: 1) пов'язані тексти англійською мовою є автентичними; 2) проблеми тлумачення термінів з прав людини, які застосовуються в міжнародних актах з прав людини, та аналогічних термінів, що застосовуються в українському законодавстві [11, с. 90].

Серед проблем пов'язаних з перекладом міжнародних актів з прав людини юридична термінологія української мови належить до давніх терміносистем, у ній переважає національна термінологія. Водночас, оскільки юридична терміносистема з прав людини задовольняє не лише внутрішнє, національне мовне контактування, а й зовнішнє, міжнародне, її значну частину становлять слова інтернаціонального походження.

Проблема відбору національного чи міжнародного терміну залишається актуальною і нині. Серед правничих термінів, що використовуються в міжнародно-правових актах з прав людини, значна кількість належить до інтернаціональної лексики, тобто таких термінів, які вживаються не менше ніж у трьох неспорідних мовах і мають греко-латинську основу. Якому терміну надати перевагу: впровадження чи імплементація (*від лат. — наповнення*), катування чи тортури (*від лат. — кат*), уповноважений з прав людини чи омбудсмен (*представник чийхось інтересів*) тощо. Очевидно, що потреби використовувати інтернаціональні терміни немає за умови функціонування в мові відповідного національного терміну [12, с. 12].

Текст Конституції України свідчить про те, що намітилась тенденція до використання традиційно національних термінів з прав людини. Так, якщо в українському перекладі Загальної декларації прав людини в ст. 5 "ніхто не повинен зазнавати тортур..." вжито термін "тортури", то в Конституції України, в ст. 28: "ніхто не може бути підданий катуванню" використано термін "катування".

Важливою української термінології з прав людини можна вважати й використання кальок, переважно з російської мови, для позначення понять зі сфери прав людини, як скажімо, "навколишнє середовище", "особиста безпека" та ін. В чинній Конституції України також намітилась тенденція до використання національних термінів, як от у ст. 50: "Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля..." [12, с. 16].

Важливою проблемою впровадження норм міжнародних актів з прав людини, зокрема, Європейської конвенції, в законодавство України є тлумачення термінології з прав людини. В Конституції України вони, як правило, тлумачаться ширше. Наприклад, норми "кожна людина має право на поважання її особистого й сімейного життя, житла, таємниці листування" (ст. 8 Європейської конвенції) у Конституції України відповідають три статті (30, 31, 32) і кожне з цих прав тлумачиться ширше.

Зауважимо, що абсолютно однакові за формою терміни з прав людини можуть мати відмінне значення й тлумачення в законодавствах різних держав та чи міжнародно-правових актах. З одного боку, в Американській конвенції з прав людини проголошується право на життя з моменту зачаття, з іншого — Загальна декларація прав людини, інші міжнародно-правові акти з прав людини, законодавства багатьох держав не включають таких уточнень права на життя [13, с. 300].

В процесі уніфікації термінів з прав людини важливою є проблема відповідності українського терміну аналогічному терміну у міжнародному праві. Так, наприклад, англ. термін "*right to a nationality*" відповідає українському термінові "*право на громадянство*", а не на національність, оскільки англ. слово "*nationality*" означає належність до держави. Термін "*nation*" в англійській мові має поряд із значенням "*нація, народ*" також значення "*державна*", на відміну від українського терміна "*нація*", який не сприймається як синонім слова "*державна*".

Висновки. Таким чином, розвиток української мови, її функціонування та вдосконалення безпосередньо пов'язаний з історією формування правових і суспільно-політичних інститутів у тісному зв'язку з міжнародною практикою нормотворення та правозастосування. Після 24 лютого 2022 року у зв'язку повномасштабним вторгненням РФ на територію незалежної України та необхідність якнайшвидшого відновлення територіальної цілісності, українську мову слід активно вживати в усіх сферах суспільного життя. Що стосується політичної, адміністративної та юридичної сфери — то це пряма вказівка чинного законодавства України.

Крім того, в контексті забезпечення єдності правового простору в нашій державі, можемо стверджувати, що юридична термінологія як цілком відкрита система одночасно входить як до термінології міжнародного, так і внутрішньодержавного права, що робить проблему її уніфікації особливо актуальною, в першу чергу, з метою пришвидшення повноправного членства України в ЄС. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми, на наш погляд, сприяло б укладання словників сучасних юридичних термінів з (тлумачних дво-чи багатомовних) основною метою яких було б надання практичної допомоги фахівцям і науковим працівникам, які займаються правозастосовчою діяльністю як на національному так і на міжнародному рівнях, працюють з міжнародно-правовими актами, викладачам та студентам вузів, а також широкому колу читачів, оскільки більшість таких термінів (в першу чергу мова іде про термінологічну базу у галузі прав людини) належать до тих правничих термінів, які найчастіше використовуються людьми в повсякденному житті і є спільними для людей цілого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Москалевич Г. Н. Содержание и классификация юридических терминов в теории перевода. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: збірник наукових праць* / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, С.І. Сидоренка. К.: Аграр Медіа Груп, 2020. С. 46–52.
2. Бушев А. Б., Юридическая терминология: новые примеры междисциплинарных исследований. *Сборник материалов конференции «Язык и право: актуальные проблемы взаимодействия»*, 2017. С. 32–34.
3. Немечкин В.Н., Полдомасова А.А. Унификация нормативной правовой терминологии. *Огарев-online*. 2014. №2. URL: <https://journal.mrsu.ru/arts/unifikaciya-normativnoj-pravovojj-terminologii>
4. Магомедов С.К. Проблемы унификации терминологии в нормотворческой деятельности. *Современное право*. 2002. № 8. С. 3–7.
5. Любченко М.І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 280 с.
6. Шайгарданова В. В. Уніфікація норм міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 403–408.
7. Кушнарѡва О. В. Поняття і природа уніфікації нормативно-правової термінології. *Юридична психологія та педагогіка*. 2011. № 2 (10). С. 58–61.
8. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко [відп. ред.] та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2008. Т. 6. 750 с.
9. Права людини : навч. посібн. / Ю.М. Бисага, М.М. Палінчак, Д.М. Белов, М.М. Данканич. Ужгород : Ліра, 2003. 188 с.
10. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму. В.Березний: РК «Євростандарт», 2011. 400 с.
11. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Права людини: основні напрямки сучасного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2006. Випуск 5. С. 89–93.
12. Бисага Ю.М., Белов Д.М. Актуальні проблеми правового аналізу змісту Конституції України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 1 (87). С. 10–21.
13. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2006. Випуск 6. С. 300–302.